

PENDEKATAN FALSAFAH DALAM PERBINCANGAN 'ILM AL-KALAM MENURUT AL-MUTAKALLIMUN

Oleh

Mohd Fauzi Bin Hamat*

Abstract

This article tries to elaborate the use of philosophical approach among the former Islamic thinkers like al-Mu'tazilah and al-Asya'irah in their discussion of Islamic Thought especially in Theology. The sort of this tendency which totally contradict to the Quranic approach contributes in making this discipline not easier to be understood by the muslims especially common people.

PENDAHULUAN

Sebelum artikel ini dihuraikan selanjutnya, perlu dijelaskan terlebih dahulu bahawa istilah "Falsafah" yang dimaksudkan dalam tajuk di atas ialah Falsafah Greek yang telah berjaya diserapkan secara rasminya ke Dunia Islam melalui kegiatan penterjemahan pada zaman pemerintahan kerajaan Abbasiyyah. Falsafah Greek yang terkandung di dalamnya disiplin *Mantik*, pada peringkat awalnya kurang popular, bahkan beberapa ketika dipandang serong oleh sesetengah ulama, telah berjaya menguasai pemikiran beberapa tokoh pemikir awal Islam. Penguasaan ini dapat dilihat dari sudut kecenderungan mereka memanfaatkan Falsafah dalam menghuraikan beberapa disiplin ilmu Islam, khususnya *'Ilm al-Kalam*.

Kecenderungan ini menurut Muhammad al-Bahi, seorang tokoh pemikir Islam semasa, jelas terserlah bila munculnya Imam al-Ghazzali yang

*Pensyarah di Jabatan Akidah dan Pemikiran Islam, Bahagian Usuluddin, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya

mempelopori aliran mengkritik dan menolak beberapa fikrah Falsafah Greek¹, namun dalam masa yang sama cuba memanfaatkannya (iaitu sebahagian daripada disiplinnya, khususnya *Mantik* untuk tujuan menguatkan akidah Islam.²

Walau bagaimanapun, artikel ini hanya akan membincangkan tentang peranan dua aliran pemikiran akidah yang amat popular pada suatu ketika dalam menggunakan metodologi asing bagi maksud menghuraikan beberapa persoalan akidah Islam yang berkisar kepada persoalan ketuhanan, kenabian dan *al-ghaybiyyat*. Dua aliran yang dimaksudkan di sini ialah aliran *al-Mu'tazilah* dan *al-Asya'irah*. Peranan mereka dalam mendominasi perbincangan disiplin ini akan ditonjolkan dengan jelas bagi maksud menjelaskan tajuk yang diutarakan di atas.

FALSAFAH DAN HUBUNGANNYA DENGAN PEMIKIR ISLAM

Kita sedia maklum bahawa kedatangan Falsafah ke Dunia Islam telah disambut baik oleh tokoh-tokoh pemikir awal Islam yang berkecimpung dalam bidang Falsafah seperti al-Kindi (m. 260H./873M.), al-Farabi (m. 339H./950M.), Ibn Sina (m. 428H./1036M.) dan juga Ibn Rusyd (m. 595H./1198M.). Golongan yang digelar sebagai tokoh-tokoh Falsafah *Mantik* dan ketuhanan ini telah memainkan peranan yang besar dalam mengembangkan ilmu-ilmu Falsafah di Dunia Islam, samada di Timur Islam atau pun di Barat (Andalus). Ulasan-ulasan tentang Falsafah Greek, termasuk *Mantik* Aristotle yang terkandung dalam kitabnya yang terkenal, *Organon* serta pengantar *Isaghuji* yang ditulis oleh Porphyry banyak dibuat oleh mereka. Walau bagaimana pun, disiplin tersebut kurang diminati oleh sebahagian besar dari kalangan ulama Islam yang terkeluar dari kategori ahli falsafah. Ini kerana ia dianggap oleh sebahagian mereka sebagai disiplin asing yang tidak perlu didekati oleh umat Islam. Terdapat juga fatwa-fatwa yang mengharamkan umat Islam mendekatinya.

¹Al-Ghazzali telah menolak banyak pandangan yang dikemukakan oleh ahli-ahli Falsafah dalam tiga persoalan utama iaitu pendapat mereka yang menyatakan bahawa alam ini *qadim* (sediakala), Allah s.w.t. hanya mengetahui tentang undang-undang *al-kulliyat* sahaja dan tidak mengetahui tentang perkara-perkara *al-juz'iyat* serta pendapat mereka yang menyatakan bahawa hanya roh manusia sahaja yang dibangkitkan, bukannya bersekali dengan jasad. Hujjah-hujjah al-Imam al-Ghazzali bagi menolak pandangan tersebut terkandung di dalam kitabnya yang terkenal, *Tahafut al-Falasifah*. (penulis).

²Lihat, Muhammad al-Bahi, Dr., *al-Janib al-Ilahiyy Min al-Tafkir al-Islamiyy*, Kaherah, Maktabah Wahabah, 1962, h. 23.

Dalam kurun keempat Hijrah muncul satu kumpulan rahsia yang menamakan kumpulan mereka sebagai *Ikhwan al-Safa' Wa Khullah al-Wafa'*. Kumpulan yang dipercayai muncul di Basrah dan kemudiannya berkembang ke Baghdad, Damsyik, Kaherah dan lain-lain tempat ini³ telah banyak terpengaruh dengan Falsafah dan *Mantik* Greek dalam pemikiran mereka. Mereka telah menulis pelbagai risalah dalam bidang Falsafah termasuk *Mantik*. Adalah jelas sekali bahawa tokoh-tokoh Falsafah Islam, sesuai dengan gelaran yang diberikan kepadanya, banyak menggunakan pendekatan Falsafah dalam bidang-bidang kajian mereka.

Walaupun pandangan umum berpendapat bahawa pemikiran bercorak Falsafah hanya banyak mempengaruhi tokoh-tokoh Falsafah Islam sahaja, namun di sana terdapat bukti-bukti yang cukup kuat menunjukkan bahawa terdapatnya di kalangan pemikir-pemikir awal Islam, khususnya dari kalangan para *mutakallimin* yang menunjukkan kecenderungan mereka menggunakan beberapa pendekatan Falsafah, khususnya menggunakan kaedah-kaedah *Mantik* dalam membincangkan persoalan akidah Islam, lebih-lebih lagi untuk tujuan menguatkan akidah tersebut, iaitu dengan menggunakan dalil-dalil akal serta mempertahankannya dari pemalsuan hujjah oleh musuh-musuh Islam.

Terdapat pandangan sesetengah sarjana yang menyatakan bahawa antara dorongan utama ke arah penterjemahan karya-karya Greek ialah kecenderungan umat Islam untuk melengkapkan diri mereka dengan senjata *Mantik* bagi mempertahankan akidah mereka dari serangan pendebat-pendebat Yahudi, Kristian dan juga Majusi yang berhujjah menggunakan kaedah-kaedah *Mantik* bertujuan untuk menolak serta memalsukan akidah Islam.⁴

Dr. Ahmad Amin, melalui bukunya *Zuhr al-Islam*, berpendapat bahawa keperluan umat Islam untuk mempertahankan Islam dengan menggunakan senjata Falsafah (khususnya *Mantik*), sebagai mana yang digunakan oleh musuh-musuh Islam untuk menentang ugama Islam, merupakan antara sebab bagi kemunculan *'Ilm al-Kalam*.⁵

³Umar Farrukh, Dr. *'Abqariyyah al-'Arab fi al-'Ilm Wa al-Falsafah*, Damsyik, Dar al-Yaqazah al-'Arabiyyah, 1945, hal. 99.

⁴Yuhana Qamir, *Usul al-Falsafah al-'Arabiyyah*, Beirut, al-Matba'ah al-Kathulikiyyah, 1958, hal. 132.

⁵Ahmad Amin, *Zuhr al-Islam*, Kaherah, Maktabah al-Nahdah al-Misriyyah, j. 2., 1952, hal. 50.

Aliran mazhab *al-Mu'tazilah* dan *al-Asya'irah* adalah dua contoh aliran mazhab yang jelas menggunakan pendekatan ini dalam menegak dan menentengahkan pandangan dan pemikiran mereka dalam masyarakat Islam di zaman mereka. Merekalah sebenarnya yang berperanan utama menentengahkan metodologi Falsafah dalam membincangkan persoalan akidah Islam. Tindakan mereka telah ditempelak oleh aliran *al-salafiyyun* yang didokongi oleh al-Imam 'Ibn Taymiyyah (m. 728H./ 1328M.) dan muridnya Ibn al-Qayyim al-Jawziyyah (m. 751H./ 1350M.). Berikut dijelaskan peranan mereka dalam hal ini.

Al-Mu'tazilah.

Aliran mazhab *al-Mu'tazilah* ⁶ adalah satu aliran mazhab yang menjadikan akal sebagai undang-undang atau konstitusi dan asas perbahasan mereka. Lantaran itu, tidak hairanlah kalau aliran ini menggunakan pendekatan Falsafah dalam membincangkan persoalan akidah Islam. Ini kerana pemikiran Falsafah adalah berasaskan kepada kemampuan akal manusia dalam menanggapi sesuatu perkara. Mereka banyak menggunakan pendekatan akal dan *Mantik* dalam pelbagai urusan agama dan keduniaan mereka.⁷ Pemimpin-pemimpin mereka seperti al-Nazzam (m. 221 H./ 845 M), Abu al-Huzayl al-'Allaf (m. 235H./ 849M)⁸ dan al-Jahiz (m. 255 H/ 869 M) merupakan antara contoh pemikir-pemikir *al-Mu'tazilah* yang menjadi pelopor kepada aliran pemikiran berasaskan akal dalam Islam. Mereka, umpamanya banyak menangkis serangan hujjah musuh-musuh Islam terhadap persoalan-persoalan akidah dengan menggunakan kaedah-kaedah *Mantik* yang merupakan komponen utama

⁶Aliran mazhab *al-Mu'tazilah* adalah satu aliran mazhab yang didokongi oleh sekumpulan pemikir Islam yang muncul di Basrah sejak pertengahan pertama kurun kedua Hijrah. Ia berkembang secara meluas di Dunia Islam dan pernah menjadi mazhab rasmi bagi negara Islam buat seketika (iaitu pada zaman pemerintahan al-Ma'mun (m. 218H./833M.). Baghdad yang menjadi pusat pemerintahan kerajaan 'Abhasiyyah merupakan pusat pengajian dan pengajaran bagi pengikut-pengikut mazhab ini, lihat (Corbin, Henri, *Tarikh al-Falsafah al-Islamiyyah*, terj. Nusayr Marwah dan Hassan Qubaysyi, Beirut, Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1983, h. 170.)

⁷Ali al-Wardi, Dr., *Mantik Ibn Khaldun Fi Daw'i Hadaratih Wa Syakhsiyyatih*, Tunis, al-Syarikah al-Tunisiyyah li al-Tawzi', 1977, h. 200.

⁸Beliau membaca dan menelaah banyak karya tokoh-tokoh Falsafah Greek serta mencampurkan ungkapan-ungkapan kata mereka dengan ungkapan-ungkapan kata *al-Mu'tazilah*. Lihat ('Abd al-Rahman Badawi, Dr. *Madhahib al-Islamiyyin; al-Mu'tazilah*, Beirut, Dar al-'Ilm li al-Malayin, j. 1., 1970, h. 122.)

Falsafah Greek. Mereka tidak banyak menggunakan nas-nas al-Quran dan al-Hadith.⁹

Hal ini menurut pandangan penulis boleh dianggap sebagai strategi utama mereka yang dikira paling berkesan bagi menangkis hujjah-hujjah pihak musuh Islam yang juga berlandaskan kepada pendekatan Falsafah pada zaman mereka. Inilah satu-satunya senjata utama pihak musuh Islam bagi menyerang akidah Islam memandangkan mereka mempunyai pengetahuan yang luas tentang Falsafah Greek yang disebarkan oleh institusi-institusi Falsafah di tanah kelahiran mereka.

Aliran mazhab ini adalah satu aliran mazhab yang terpenting dalam 'ilm al-kalam, bahkan kelahiran ini sebenarnya adalah dikaitkan dengan kemunculan mazhab ini. *Al-Mu'tazilah* banyak membahaskan tentang persoalan *al-tawhid*, terutama mengenai zat Allah dan sifat-Nya yang tidak dapat dijelaskan oleh dalil-dalil *naqli* dengan menggunakan pendekatan 'aqliyyah. Dalam membicarakan persoalan *al-tawhid* yang berkait dengan soal ketuhanan dan kenabian, mereka sangat bergantung kepada akal. Walau bagaimanapun, akidah mereka adalah sama dengan pegangan umat Islam yang lain dari sudut mengesakan Allah s.w.t.¹⁰

Pendokong-pendokong aliran mazhab theologi Islam ini telah berusaha secara bersungguh-sungguh untuk cuba memahami Falsafah Greek sejak ia mula berkembang ke Dunia Islam. Usaha-usaha yang telah dilakukan oleh mereka untuk memanfaatkan Falsafah Greek dalam bidang kajian mereka dilihat oleh sesetengah sarjana sebagai satu usaha yang amat penting ke arah mengembang pemikiran Islam dan mempelbagaikannya.¹¹ Aliran ini dapat bertahan buat beberapa waktu di zaman pemerintahan kerajaan Abbasiyah.

Menurut Tawfiq al-Tawil, selepas berlakunya gerakan penterjemahan, pengaruh institusi-institusi Falsafah sebelum kedatangan Islam seperti Jindisafur, Harran dan Iskandariyyah terserlah dalam perdebatan-perdebatan *al-Mu'tazilah* dan juga perbincangan-perbincangan mereka.¹² Ini kerana pemimpin-pemimpin *al-Mu'tazilah* telah banyak membaca karya-karya Falsafah Greek yang telah

⁹Hamid Tahir, Dr., *Madkhal Li Dirasat al-Falsafah al-Islamiyyah*, Kaherah, Hajr li al-Taba'ah, 1985, h. 23

¹⁰Lihat, Ahmad Hanafi, *Theologi Islam*, Jakarta, Bulan Bintang, 1991, hal. 47

¹¹Ali al-Wardi, *op.cit.*, h. 200.

¹²Al-Tawil, Tawfiq, Dr., *Fi Turathina al-'Arabiyy al-Islamiyy*. Kuwait, al-Majlis al-Wataniyy li al-Thaqafah, 1985, hal. 86.

diterjemahkan. Tindakan tersebut telah menyebabkan metod ahli-ahli Falsafah Greek bercampur aduk dengan metod mereka dan berkembanglah satu ilmu yang dinamakan '*Ilm al-Kalam*'.¹³

Kenyataan Muhammad Mahran di dalam bukunya "*Manhaj al-Bahth Fi al-'Ulum al-Islamiyyah*" yang menyebut bahawa setelah Falsafah Greek diterjemahkan ke dalam bahasa Arab, terdapat sebahagian dari kalangan *mutakallimin* yang mengambil sebahagian daripada teori dan istilah Falsafah Greek untuk menangani persoalan-persoalan yang berkait dengan akidah,¹⁴ adalah jelas menggambarkan kepada kita betapa Falsafah Greek telah mula ditonjolkan dalam '*Ilm al-Kalam*. Hasilnya lahirlah istilah-istilah Falsafah seperti *al-Tufrah*, *al-Jawhar*,¹⁵ *al-'Arad*¹⁶ dan lain-lain lagi dalam perbahasan '*Ilm al-Kalam*'¹⁷

Tokoh-tokoh ulama *al-Mu'tazilah* adalah tokoh terpenting yang terlibat secara langsung dalam memperkenalkan istilah-istilah tersebut dalam kamus perbendaharaan kata pemikiran Islam. Golongan *al-Mu'tazilah* yang cuba menghafaz dan mengetengahkan istilah-istilah tersebut di dalam agama Islam telah dianggap oleh al-Qurtubi sebagai golongan *bid'ah* yang cuba untuk menimbulkan perkara-perkara yang pelik kepada *ahl al-Sunnah* dan menyelitkan unsur-unsur kesamaran ke dalam hati orang-orang yang lemah di kalangan umat Islam. Ekoran daripada itu, maka timbullah perkara-perkara *bid'ah* dalam masyarakat Islam, seperti timbulnya isu kemakhlukan al-Quran.¹⁸

Setelah mereka memahami ungkapan-ungkapan perkataan, istilah serta pandangan tokoh-tokoh Falsafah Greek berhubung dengan kosmologi,

¹³Al-Shahrastani, Muhammad Ibn 'Abd al-Karim, *al-Milal wa al-Nihal*, j. 2, Kaherah, Matba'ah Mustafa al-Babiyy al-Halabiyy, 1976, h. 30.

¹⁴Mahmud al-Dusuqi, Dr., *Manhaj al-Bahth Fi al-'Ulum al-Islamiyyah*, Kaherah, Dar al-Awza'iyy, 1984., h. 338-339.

¹⁵Istilah yang popular dalam bidang Falsafah dan '*Ilm al-Kalam* ini bermaksud "kewujudan sesuatu yang tersendiri" atau "kewujudan sesuatu yang tetap serta mengambil sifat dan tempat". Lihat, *Istilah Usuluddin Dan Falsafah*, Kuala Lumpur, DBP, 1991, hal. 79.

¹⁶Istilah ini bermaksud "sesuatu keadaan yang mendatang pada sesuatu zat". Lihat, *Istilah Usuluddin Dan Falsafah*, *Ibid*, hal. 173.

¹⁷Al-Tawil, *op.cit.*, h. 86.

¹⁸Al-Qurtubi, Abu 'Abd Allah, Muhammad Ibn Ahmad, *al-Jami' Li 'Ahkam al-Qur'an*, Kaherah, Dar al-Kutub al-Misriyyah, j. 2, 1967, h. 213.

ketuhanan dan juga *Mantik*, mereka kemudiannya telah menggunakan kesemua itu (khususnya *Mantik*) untuk menguatkan akidah Islam dan mempertahankannya dari serangan musuh-musuh Islam yang menggunakan senjata *Mantik* bagi menolak akidah Islam yang menjadi pegangan umat Islam. Di zaman inilah 'ilm *al-Kalam* mula diresapi oleh pengaruh Falsafah dan juga *Mantik* Greek.

Al-Asya'irah

Sejarah merakamkan bahawa selepas kemunculan aliran *al-Mu'tazilah*, muncul pula di dunia Islam satu aliran baru dalam theologi Islam yang dikenali dengan aliran *al-Asya'irah*.¹⁹ Aliran ini jelas bertentangan dengan aliran *al-Mu'tazilah*. Kelantangan dan kehebatan pendokong *al-Mu'tazilah* dalam berhujjah akhirnya dapat ditandingi oleh kalangan pendokong aliran *al-Asya'irah* bila mereka juga mula melengkapkan diri dengan pengetahuan Falsafah dan *Mantik* untuk tujuan mematahkan hujjah-hujjah aliran *al-Mu'tazilah*. Kemunculan al-Imam Abu Hasan al-Asy'ari yang bertindak memalsukan ajaran-ajaran mereka²⁰ merupakan satu tamparan hebat kepada kewujudan aliran *al-Mu'tazilah* dan sekaligus menyumbang ke arah merosotnya pengaruh *al-Mu'tazilah* di Dunia Islam. Al-Asy'ari telah melengkapkan dirinya dengan senjata Falsafah bagi memerangi golongan-golongan yang dianggapnya *bid'ah*, termasuk *al-Mu'tazilah*.²¹

Walau pun pendokong aliran *al-Asya'irah* tidak meletakkan akal pada kedudukan yang terlalu mulia dan tinggi sebagaimana *al-Mu'tazilah*, namun mereka tidak terkecuali dari menggunakan pendekatan Falsafah, khususnya menggunakan kaedah *Mantik* dalam perdebatan-perdebatan mereka. Mereka telah menyusun qias-qias *Mantik* dan menggunakan *Mantik* Aristotle dengan

¹⁹*Al-Asya'irah* adalah satu aliran mazhab dalam bidang theologi Islam yang telah diasaskan Abu al-Hasan al-Asy'ari (260-330H./873-941M.). Aliran mazhab ini banyak menyanggahi pandangan-pandangan aliran *Mu'tazilah* khususnya pandangan mereka yang menyatakan bahawa Allah s.w.t. wajib melakukan sesuatu yang baik (*al-salah*) dan sesuatu yang lebih baik (*al-aslah*). Pendokong-pendokong aliran ini juga berpendapat bahawa *ma'rifat* terhadap Allah boleh dicapai melalui akal manusia namun demikian ianya diwajibkan melalui *al-sam'* (iaitu melalui wahyu yang diturunkan oleh Allah kepada para Rasul-Nya 'a.s. (penulis).

²⁰Abduh al-Syamali, Dr., *Dirasat fi Tarikh al-Falsafah al-Arabiyyah al-Islamiyyah Wa Athar Rijaliha*, Beirut, Dar Sadir, cet. 5, 1979, h. 188. Lihat juga, al-Qurtubi, *op.cit.*, h. 214.)

²¹Mahmud al-Dusuqi, *op.cit.*, h. 3339.

sebaik-baiknya. Fenomena penggunaan *Mantik* dalam perdebatan golongan *al-Asya'irah* ini bukanlah sesuatu yang luar biasa memandangkan mereka hidup dan berada dalam persekitaran atau suasana terdapatnya penyebaran meluas *Mantik* Aristotle di Dunia Islam ketika itu, dimana ramai dari kalangan ulama-ulama Islam yang membuat ulasan dan ringkasan terhadap karya-karya *Mantik* Aristotle.²²

Adalah jelas bahawa pemimpin agung bagi aliran ini iaitu al-Imam Abu al-Hasan al-Asy'ari (m. 330H./ 941M.) juga telah banyak terpengaruh dengan kaedah al-Qiyas dan beberapa pengamatan *Mantik* yang telah dikemukakan oleh Aristotle. Penyerapan pengaruh *Mantik* dalam *'ilm al-Kalam* di kalangan pemikir-pemikir dari golongan *al-Asya'irah* ini telah sampai kepada kemuncaknya setelah munculnya al-Imam al-Ghazali.²³ Fenomena inilah pada anggapan penulis yang menyebabkan seorang tokoh pemikir Islam yang terkenal, Muhammad Iqbal, berpendapat bahawa gerakan *al-Asya'irah* adalah bertujuan untuk mempertahankan pandangan-pandangan *Ahl al-Sunnah Wa al-Jama'ah* dengan menggunakan kaedah-kaedah *Mantik* Greek.²⁴

Dari kalangan *al-Asya'irah* juga, kita dapati bahawa al-Imam al-Haramayn (m. 478H/ 1085M)²⁵, juga telah menggunakan pendekatan yang sama. Beliau, umpamanya menggunakan beberapa kaedah *Mantik* khususnya kajian *al-had* untuk dimasukkan di dalam kajian yang beliau lakukan. Langkahnya ini adalah jelas bertentangan dengan kecenderungan umum yang terdapat pada beberapa kumpulan aliran yang terdapat dalam masyarakat Islam di zamannya. Beliau berpendapat bahawa objektif hakiki bagi *al-had* bukan untuk membezakan antara sesuatu yang didefinisikan dengan sesuatu yang lain, tetapi bertujuan

²²Ibrahim Madkur, Dr., *Durus Fi Tarikh al-Falsafah*, Kaherah, al-Syarikah al-Misriyyah li al-Taba'ah "Madkur", t.t., h. 61.

²³*Ibid.*

²⁴Muhammad Iqbal, *Tajdid fi al-Tafkir al-Islamiyy*, terj. Abbas Mahmud, Kaherah, Matba'ah al-Ta'lif wa al-Tarjumah wa al-Nasyr, 1968, h. 10.

²⁵Beliau ialah 'Abd al-Malik Ibn 'Abd Allah Ibn Yusuf Ibn 'Muhammad al-Juwayni yang digelar sebagai Imam al-Haramayn. Diperanakkan di Juwayn, salah satu daerah di Naisabur. Semasa hayatnya beliau pernah mengembara ke Baghdad dan menetap di Makkah selama empat tahun sebelum beliau mentap di Madinah. Di Madinah beliau telah mengajarkan ilmu-ilmu Islam kepada umat Islam di sana dan banyak mengeluarkan fatwa-fatwa. Setelah beberapa lama, ia kembali semula ke Naisabur dan mengajar di madrasah al-Nizamiyyah yang telah didirikan oleh Nizam al-Mulk. Beliau telah menghasilkan banyak karya dalam bidang keilmuan. Antara karyanya yang terkenal ialah *al-'Aqidah al-Nizamiyyah Fi al-Arkan al-Islamiyyah* dan juga *al-irshad*. Meninggal dunia pada tahun 478H/ 1085M.

untuk menjelaskan hakikat sesuatu, di mana melalui hakikat inilah ianya terbeza dari benda-benda yang lain selain darinya.²⁶ Ini bermakna beliaulah satu-satunya pemikir Islam di zaman beliau yang mengeluarkan fikrah tentang *al-had* berdasarkan metod pemikiran *Mantik* Aristotle.²⁷

Dalam bidang '*Ilm al-Kalam* pula, beliau telah mengemukakan satu metod yang menetengahkan penggunaan dalil-dalil *qat'i* dan juga pernyataan-pernyataan yang berasaskan kepada akal dalam membincangkan tentang persoalan-persoalan yang berkait dengan akidah Islam.²⁸ Antara dalil-dalil *qat'i* yang diiktiraf di zamannya ialah dalil-dalil yang berasaskan kepada akal, *Mantik* dan juga Falsafah.²⁹ Beliau sebenarnya telah merintis jalan kepada muridnya, al-Imam al-Ghazzali bagi mencampurkan *Mantik* secara hakiki dengan ilmu-ilmu Islam pada kurun kelima Hijrah.³⁰

Sebagai kesimpulannya kita menegaskan bahawa para pemikir awal Islam sebelum kemunculan al-Imam al-Ghazali pada kurun kelima hijrah, telah menggunakan *Mantik* Greek dalam kajian-kajian yang mereka lakukan. Aliran mazhab *al-Mu'tazilah* dan *al-Asya'irah* merupakan dua aliran mazhab yang telah menetengahkan pendekatan Falsafah dalam perbahasan-perbahasan ilmiah mereka. Kecenderungan para pemimpin *al-Mu'tazilah* mendekati karya-karya Falsafah Greek yang diterjemahkan ke dalam bahasa Arab telah menyebabkan mereka terpengaruh dengan pemikiran Falsafah yang terdapat di dalam karya-karya tersebut. Mereka seterusnya menggunakan kaedah-kaedah berhujjah yang berasaskan kepada Falsafah Greek bertujuan untuk mempertahankan akidah Islam yang menjadi sasaran serangan musuh-musuh Islam dengan menggunakan senjata yang sama

Aliran mazhab *al-Asya'irah* yang tidak meletakkan akal pada tahap yang tinggi sebagaimana *al-Mu'tazilah* juga tidak ketinggalan menetengahkan pendekatan yang sama dalam perbahasan 'akidah mereka. Walau pun kita akui bahawa tahap penguasaan Falsafah Greek ke atas pemikiran mereka adalah tidak sama sebagaimana penguasaannya ke atas pemikiran tokoh-tokoh *al-*

²⁶Muhammad 'Abd al-Sattar, *al-Madrasah al-Salafiyyah Wa Mawqif Rijaliha Min al-Mantiq wa 'Ilm al-Kalam*, Kaherah, Maktabah al-Ansarn t.t., h. 181.

²⁷*Ibid.*

²⁸Lihat, al-Juwayni, Imam al-Haramayn, 'Abd al-Malik Ibn 'Abd 'Allah, *Kitab al-Irshad Ila Qawati' al-Adillah Fi 'Usul al-'Itiqad*, Kaherah, Maktabah al-Khanji, 1950, h. 2.

²⁹Muhammad al-Zuhayli, Dr., *al-Imam al-Haramayn*, Damsyik, Dar al-Qalam, 1986, hal. 95.

³⁰*Ibid.*, h. 90.

Mu'tazilah kerana mereka lebih mengutamakan wahyu berbanding dengan akal, namun ternyata kepada kita bahawa pemikiran tersebut juga telah mendapat kedudukan yang istimewa dalam pemikiran mereka.

Dr. Muhammad al-Bahi secara umumnya tidak menolak kemungkinan bahawa tokoh *al-Mu'tazilah* dan *Ahl al-Sunnah Wa al-Jama'ah* yang menggunakan akal dalam kajian-kajian theologi mereka, telah terpengaruh dengan pemikiran Greek sebagaimana yang berlaku kepada tokoh-tokoh Falsafah Islam seperti al-Kindi, 'al-Farabi, Ibn Sina dan juga Ibn Rushd. Walau pun tahap pengaruh pemikiran tersebut ke atas tokoh-tokoh Falsafah adalah lebih kuat berbanding dengan tokoh-tokoh pemikir Islam dari golongan *mutakallimin*, namun apa yang jelas kepada kita ialah Falsafah Greek telah mendapat tempat yang istimewa dalam pemikiran mereka.

KESIMPULAN

Berdasarkan kepada perbincangan di atas, dirumuskan bahawa pendekatan Falsafah merupakan kecenderungan utama aliran pemikiran akidah Islam dalam membincangkan tentang persoalan akidah Islam. Kecenderungan mereka memilih pendekatan ini banyak didorong oleh keinginan untuk mempertahankan kesucian akidah Islam. Walau pun tindakan mereka jelas bukan sahaja menyulitkan orang-orang awam untuk memahami istilah-istilah dan pendekatan Falsafah yang diutarakan, tetapi juga menyukarkan mereka untuk memahami persoalan akidah Islam. Lantaran itu, terdapat kalangan ulama yang menegah kalangan orang-orang awam mendekati '*Ilm al-Kalam* kerana dibimbangi keterbatasan keupayaan akal mereka boleh menjerumuskan mereka ke lembah kesesatan.

Walaupun jelas kepada kita bahawa jalan yang paling selamat bagi membincangkan tentang persoalan ini ialah menggunakan pendekatan berpada dengan penjelasan yang telah diberikan oleh sumber-sumber wahyu, umpamanya menggunakan beberapa metod pendekatan al-Qur'an dalam menanamkan akidah Islam seperti melalui kaedah *pentadabburan* terhadap kejadian alam, pembebasan akal manusia dari *taqlid*, *qudwah hasanah* dan sebagainya, namun adalah sesuatu yang tidak menguntungkan kita jika kita terlalu asyik membincangkan sesuatu kesalahan atau kesilapan yang mungkin terbit dari "silap *ijtihad*" atau "silap pilih pendekatan sehingga membuatkan kita lupa untuk membincangkan aliran-aliran pemikiran moden yang bukan sahaja tidak dipelopori oleh kalangan 'ulama, tetapi lebih daripada itu dicituskan oleh pihak musuh Islam.